

Інна Поїздник (Київ)

До питання про роль Греко-католицької церкви у процесі формування національної свідомості населення Лемківщини (1939–1946)

– Куме, якої ви релігій?

– Я там до політики не вмішуюсь¹.

Релігія часто використовується владою для впровадження своєї політики. Особливо це спостерігається в традиційних суспільствах, де релігійні інституції не раз виступали носіями різноманітних політичних ідей. Лемківщина не була в цьому плані винятком, а навпаки, як порубіжна територія, стала ареною протистояння різних політичних орієнтацій, що мали яскравий національний і релігійний характер.

У міжвоєнний період польська влада підтримувала серед лемків староруські рухи з метою послаблення українізації цієї території, а в майбутньому її колонізації. Для ефективного впровадження цієї політики відбулися переговори польського уряду з Ватиканом, внаслідок яких 1934 р. від Перемишльської дієцезії греко-католицького обряду було відірвано дев'ять деканатів (Биківський, Дукельський, Диновський, Горлицький, Грибовський, Кроснянський, Мушинський, Римановський і Саноцький), що розміщувалися на Лемківщині, і утворено з них окрему Апостольську адміністрацію². Польський уряд брав на себе зобов'я-

¹ Крох А. Лемківська читанка // Nowak J. Zaginiony świat? Nazywają ich Łemkami. – Kraków, 2000. – S. 152.

² Moklak J. Łemkowszczyzna w II Rzeczypospolitej – zagadnienia polityczne i wyznaniowe. – Kraków, 1997. – S. 174.

зання надавати спеціальні дотації на функціонування нової релігійної одиниці. У той же час ватиканським декретом підкреслювалось безпосереднє підпорядкування Апостольської адміністрації Лемківщини (ААЛ) Апостольській столиці³. Дев'ять відірваних від Перемишльської дієцезії деканатів складалося зі 111 парафій і 11 вікаріатів. Згідно з шематизмом⁴ за 1936 р. на цій території проживало 127 305 греко-католиків, серед яких працювало 130 духовних. Адміністрація також стала управляти 204 церквами і каплицями⁵.

Ситуація змінилась за часів німецької окупації. Національна політика нової влади спрямовувалася на загострення давніх етнічних конфліктів. За таких обставин на теренах колишньої Польської держави підтримку отримали проукраїнські позиції на противагу пропольських. Потрібно також зауважити, що спроби українізації Лемківщини відбувались у руслі загальної політики Українського Центрального комітету (УЦК)⁶ під гаслом повернення національного коріння українським етнічним землям⁷. У свою чергу, усвідомлюючи величезну роль Греко-католицької церкви у процесі збереження національної ідентичності населення хоча б тієї ж Галичини, українські кола не могли залишити поза увагою релігійну ситуацію на Лемківщині. Тож не дивно, що передовсім лобювались зміни у напрямку українізації самої структури греко-католицької Апостольської адміністрації.

Першим кроком стала організація спеціальної зустрічі провідників українських сил з архієпископом Орсеніо у Берліні в грудні 1940 р. Керівництво УЦК розуміло, що без визнання і підтримки Ватикану зміни в керівництві Апостольської адміністрації не були б легітимними, а це зашкодило б всій справі. Під час аудієнції українська делегація особливу увагу нунція звертала на особу о. О. Малиновського як можливого наступника хворого апостольського адміністра-

³ Prach B. Apostolska Administracja Łemkowszczyzny // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat* / Red. J. Czajkowski. – Cz. 1. – Rzeszów, 1992. – S. 308.

⁴ Шематизм – список духовних осіб, парафій та церков, який складався церковними установами.

⁵ Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської адміністрації Лемківщини. – Львів, 1936. – С. 167.

⁶ Український Центральний Комітет (УЦК) – єдина легальна українська громадська установа, що діяла на території Генерал-губернаторства і репрезентувала українців перед німецькою владою.

⁷ Кубійович В. Пригорнімось до Рідної Землі! // *Краків. вісті*. – 1941. – Січ. – Ч. 4.

тора о. д-ра Я. Медвецького. Обговорювалися також проблеми духовенства. На той час в Апостольській адміністрації Лемківщини знаходилось 124 священники, з яких з Львівської архідієцезії працювало 15 духовних, зі Перемишльської дієцезії – 12, зі Станіславської – 5 і один з Підляшшя⁸.

Наступним кроком вирішено було підготувати місцевий ґрунт для майбутніх перетворень на Лемківщині. У квітні 1940 р. у Кракові відбулася конференція під егідою В. Кубійовича, присвячена проблемам організації української діяльності на теренах Генерал-губернаторства. Окремим питанням розглядалась Лемківщина, як територія, яка потребує щодо цього особливої уваги. У конференції взяв участь саноцький декан Іван Цехлик⁹, присутність якого стала яскравим свідченням початку змін в офіційному курсі ААЛ.

У лютому 1941 р., за підтримки українських політичних кіл, наступним апостольським адміністратором стає українець о. Олександр Малиновський, що активно включається в процеси українізації. Поряд з наближенням до себе священників проукраїнської орієнтації, новий апостольський адміністратор у «Вістях ААЛ» за січень 1941 р. оголосив українську мову урядовою для своїх ординаріату і канцелярії. Листування з німецьким урядом з того часу здійснювалось німецькою¹⁰. Потрібно також підкреслити, що майже у всіх подальших офіційних листах ААЛ наголошувалось на її українському характері та приналежності населення Адміністрації до українського народу. Свідченням того є хоча б підписування о. Олександром Малиновським своєї кореспонденції та послань до духовенства як «Апостольський Адміністратор гр. кат. Української Лемківщини»¹¹.

У свою чергу, не залишилася поза увагою керівництва Апостольської адміністрації і освіта наступного покоління священників. Якщо в минулому намагалися направити кліриків, наприклад, до Тарнова, щоб уберегти їх від українських впливів, то о. О. Малиновським було зроблено

⁸ Archiwum Państwowe w Przemyślu (далі – APP), Administracja Apostolska Łemkowszczyzny (далі – ААЛ), sygn. 11, k. 291–293, 314–315.

⁹ Nowakowski K. Z. Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w latach 1939–1947 // Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa / Red. S. Stępnia. – Т. 3: Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji Przemyskiej. – Przemyśl, 1996. – S. 232.

¹⁰ Ryńca M. Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w latach 1945–1947. – Kraków, 2001. – S. 28.

¹¹ Вісті Апостольської Адміністрації Лемківщини. – 1941. – Лип. – Ч. XVII.

головний акцент на навчанні в духовних семінаріях Перемишля та Львова¹².

Основний вплив на населення Лемківщини здійснювався через організацію культурного життя яскраво вираженого українського забарвлення: українська мова і історія в школах, театральні гуртки, музичні колективи тощо. В освітній роботі велику роль відіграло греко-католицьке духовенство та члени їхніх родин. «Їмось, жінка священика, була улюбленою особою і користувалась на селі великим авторитетом і повагою. Вона започаткувала і здійснювала освітню і культурну діяльність серед молоді», – згадує Надія Вислоцька з Лабова¹³.

Новим явищем в житті Лемківщини була також поява на цих землях низки монастирів греко-католицького обряду. Раніше лише періодично приїжджали до краю отці василіяни, студити чи редемптористи для провадження тут місіонерської праці. Після 1939 р., крім існуючого монастиря студитів у Фльоринці, було закладено монастирі василіан у Врубliku Королівському, Беску, Святковій та Ізбах. В Більцаревій та Врубliku Королівському стали проживати сестри василіянки. Вчили вони дітей релігії в школах у Сеньковій, Петрушовій Волі та Пельні. Сестри працювали також в Саноку, Беску, Поворознику, Криниці, Жегестові, Одреховій. Потрібно зазначити, що всі монахи і монахині прибули з львівської митрополії, де знаходились їхні материнські монастирі¹⁴.

Таким бажаним для українських кіл змінам сприяла також поява на території Лемківщини великої маси переселенців, переважно представників української інтелігенції з Галичини, які під тиском комуністичної влади залишили свої землі. «Можна було побачити нове, до того неіснуюче явище. В лемківські села прибувало все більше нових людей. Були то вчителі і українські священики. Вони часто підкреслювали свою українську приналежність і пробували організувати життя в селах», – пише в своїх спогадах Ярослав Зволінський¹⁵. Вже 25 вересня 1939 р. апостольський адміністратор інформував про прибуття 50 священиків з різних східних греко-католицьких дієцезій. Наприклад, у грудні 1940 р. серед тих, хто прибув до ААЛ, 13 священиків було з Львівської архідіє-

¹² Prach B. Op. cit. – S. 308.

¹³ Wisłocka N. Wspomnienia // Mniejszość w warunkach zagrożenia: Pamiętniki Łemków / Red. W. Sitka. – Wrocław, 1996 (далі – Mniejszość w warunkach zagrożenia). – S. 138.

¹⁴ APP, AAŁ, sygn. 10, k. 99–118; sygn. 94, k. 8–10; sygn. 96, k. 10–21.

¹⁵ Zwoliński J. Łemkowie w obronie własnej. – Koszalin, 1996. – S. 42.

цезії, 12 – з Перемишльської, 5 – зі Станіславської дієцезії¹⁶. У свою чергу, на ситуацію мали вплив і політика влади в справі харчового забезпечення. Окупаційним урядом особам української національності надавалися пільги на отримання карток для закупівлі різноманітних товарів, що також сприяло збільшенню кількості, щоправда, переважно лише на словах, «лемків-українців»¹⁷. «Після клопотання у В. Кубійовича, дуже приємної людини, що добре зрозуміла ситуацію, вдалось мені дістати такі картки для всіх вірних моєї парафії», – повідомляє о. Степан Дзюбина¹⁸.

Здавалося, за умови захисту влади, підтримки керівництва українського національного руху та УГКЦ з центром у Львові, а також достатньої кількості кадрів, процес українзації мусив розвиватись у швидкому руслі. Водночас ці прагнення, навпаки, оголили давні релігійні конфлікти Лемківщини, мали досить суперечливий характер і, як наслідок, сприймалися пересічним лемківським населенням по-різному.

По-перше, перешкодою було існування різноманітних політичних орієнтацій серед греко-католицького духовенства, а відповідно, і населення Лемківщини, які знайшли своє відображення на площині давнього конфлікту «старорусин – українець». Якщо серед духовенства окупаційна влада вирішила цю проблему шляхом арешту ряду священників-старорусів та направленням їх до табору в Кельцях, то населення, в свою чергу, негативно сприйняло такі акції влади щодо свого духовенства і асоціювало їх з діяльністю проукраїнських сил. «О[тець] [В.] Венгринович три роки був у Кельцях. Не тільки він, багато інших священників і наймудріших людей. Яценік раз на два тижні приносив їм сухий хліб, масло, що було можна», – згадує з жалем дружина Яценіка Меланія¹⁹. Лише в перші роки окупації німецькою владою було арештовано та інтерновано в Кельця дев'ять греко-католицьких священників «староруської орієнтації», серед них був і колишній кандидат на посаду апостольського адміністратора – о. Я. Поланський²⁰.

¹⁶ Nowakowski K. Z. Op. cit. – S. 231–233.

¹⁷ *Śluś-Janusz E. Nad rzeką Panną: Z działalności społeczności łemkowskiej w Zyndronowej.* – Krosno, 1998. – S. 18.

¹⁸ о. Дзюбина С. І стверди діло рук наших: Спогади. – Варшава, 1995. – С. 62.

¹⁹ *Jaceniak M. Wspomnienia // Z łemkowskiej skrzyni / Red. M. Szyszko-Graban.* – Cz. 1: Opowieści z Ługów i okolic. – Strzelce Krajeńskie, 2003 (*дали* – Z łemkowskiej skrzyni). – S. 18.

²⁰ APP, AAŁ, sygn. 17, k. 1–3; sygn. 7, k. 127; *Polański J. Ciernista droga kapłana.* – Rogi, 1972. – S. 39.

На місце арештованих священників приходили інші, проукраїнської орієнтації, у більшості випадків переселенці зі східних дієцезій. Нерозуміння релігійної ситуації, яка склалася історично на Лемківщині, проголошення патріотичних промов, таких звичних для своєї рідної місцевості, а також служба Божа українською мовою не раз ставали причинами конфліктів між священником і його парафіянами. Й. Ольшинський розповідає у своїх спогадах, як під час відкриття пам'ятника отаману Петлюрі на цвинтарі одного з лемківських сіл, частина лемків на знак протесту проти проукраїнської промови греко-католицького священика перейшла на іншу частину кладовища²¹. Подаючи опис подібним ситуаціям, о. В. Кохан підкреслює: «Коли священик починав говорити по-українськи, люди не дуже любили. Навіть українці хотіли, аби служба була на такій мові, як служилось, лемківській»²².

Водночас на основі характеристики джерел і літератури можна зауважити, що атмосфера на селі повною мірою залежала від постави самого священика, а не його політичних поглядів. У спогадах о. С. Дзюбини знаходимо розповідь про його призначення до с. Злоцького, де існували дуже напружені відносини між староруською і українською орієнтаціями. Не погоджуючись бути священиком для половини села, о. С. Дзюбина «вже під час першої проповіді сказав одно: важливе не те, як себе називаємо, а те важливо, що ми діти одної матері. А тому повинні ми себе шанувати й миритись з собою, а не шкодити собі сварками. Ці слова дуже сподобались русинам. По Службі Божій підійшов до мене їх провідник з кількома чоловіками й, стискаючи мені руку, сказав: “Хочемо подякувати єгомосьцю, бо на таку проповідь Злоцьке барз довго чекало”»²³. Роль священників, які прагнули врегулювати старі конфлікти, займалися освітньою роботою серед молоді та використовували своє становище лише на користь своїх парафіян, у лемківському селі постійно зростала. «Тата з війни німці забрали в полон. З німецької неволі вдалось йому повернутись восени 1941 р. завдяки нашому пароху о. Василю Дяку. Він дуже допомагав людям в тяжких обставинах»²⁴. Або інше свідчення: «Перед 1947 р. прийшов до церкви греко-католицький священик [Я.] Ребеняк. То був дуже добрий чоловік, кожний його

²¹ *Olszyński J.* Walka w Beskidzie i na pogórzu Sądeckim. Wspomnienia z lat okupacji. – Warszawa, 1978. – S. 220.

²² *ks. Kochan W.* Wspomnienia // *Z łemkowskiej skrzyni.* – S. 51.

²³ *о. Дзюбина С.* Зазн. праця. – С. 62.

²⁴ *Шафрон І.* Наша нещасна лемківська доля // *Ватра.* – 2000. – № 1/2(28/29).

любив і рахувався з його думкою»²⁵. Саме через такого священника, який здобув авторитет серед своїх вірних, прості лемківські люди і в простих словах отримували, а головне – сприймали, інформацію з навколишнього «цивілізованого» світу, а як її трактувати він вирішував сам, здебільшого здійснюючи це через призму своїх переконань.

Другий важливий момент залежав від того, яке становище займав греко-католицький священник щодо православного населення своєї парафії. Позиція духовенства у цьому питанні була неоднозначна і коливалася від крайньо ворожої (звинувачення у відступництві²⁶, небажання ховати православних і греко-католиків на одному кладовищі тощо) до поміркованої і навіть прихильної (надання православним релігійних послуг, допущення православних кумів та ін.). Отець Д. Дзяма з с. Хорова в листі до ординаріату ААІ жалівся, що «наші священники допускають православних кумів... а він того не робить, через що має труднощі в парафії»²⁷. На ситуацію мало вплив також прибуття до Лемківщини багаточисленних православних втікачів з України, які, зважаючи на подібність обряду, просили у греко-католицьких духовних здійснення душпасторських послуг.

Слід підкреслити, що позиція керівництва Греко-католицької церкви Лемківщини з цього питання відповідала офіційним порадам глави УТКЦ митр. А. Шептицького, надрукованим у «Львівських єпархіальних відомостях». Суть тлумачення митрополитом подібних справ зводилась до наступного: «За канонічним кодексом П'я Х не можна наділяти сакраментами еретиків і схизматиків, навіть тоді, коли в добрій вірі просять про сакрамент, хіба що визнають свої помилки і повернуться до костволю. Кодекс костельного права не обов'язує східних, хіба тільки в тих справах, які за своєю суттю відносяться до східної церкви... Цей канон може зашкодити душам і справам Католицької церкви. Тому думаю, що не тільки можна, але й треба надати можливість релігійних послуг православним...»²⁸. Діяльність духовенства в цьому руслі наближала православних і греко-католиків Лемківщини, пом'якшуючи давні релігійні суперечки. Вона також відповідала поглядам більшості лемків, які, яскраво пам'ятаючи міжвоєнні часи, асоціювали релігійні протистояння з політичними справами.

²⁵ *Błaszczak H. i S. Wspomnienia // Z łemkowskiej skrzyni.* – S. 51.

²⁶ *Dziennik księdza. Na tułaczce // Mniejszość w warunkach zagrożenia (dalej – Dziennik księdza).* – S. 61.

²⁷ *Nowakowski K. Z. Op. cit.* – S. 232.

²⁸ *Archiwum Akt Nowych, Armia Krajowa, sygn. 203/XV–4, k. 116.*

Прагнучи тримати під контролем ситуацію в парафіях, деякі священники йшли на поступки у своїх національних переконаннях і пробували пристосуватися до реалії тогочасного життя лемківського села. Свідченням того є хоча б запис невідомого греко-католицького пароха в своєму щоденнику: «Прикро і соромно мені за те, що коли там на Галичині проливається кров, здобуваються права, сиджу тут за фронтом, на цій нещасній Лемківщині і витрачаю марно час. Тут народ під поглядом релігійним і національної свідомості дуже забитий, і задерев'янілий, і упертий, тому вся праця, вкладена в нього, – даремна, але хочу докласти хоч маленьку цеглинку для покращення їх побуту»²⁹. За таких обставин виникала парадоксальна ситуація: така позиція священника позитивно впливала на розвиток стосунків між парохом і населенням його парафії та була кориснішою для української справи. В свою чергу, вона сприймалась українськими силами як відступництво і не раз офіційно засуджувалась.

Водночас використання авторитету священника серед населення Лемківщини не завадило би жодній політичній силі. Тому українські національні кола різного спрямування ніколи не випускали із свого поля зору греко-католицьке духовенство, що ускладнювало їм життя і працю серед своїх вірних. «Моя ситуація як священника в Криничі була дуже невідгідна, – зазначає о. С. Дзюбина. – Навіть до парафіян мусив я звертатись знічними із Ждині словами “наш, наше” замість “українець, український”. Проте настільки важче доводилось маневрувати між двома нашими політичними силами: бандерівцями і мельниківцями. Вони ж дуже ворогували між собою, а мене доконче старалися втягнути під свої впливи, бо це ж означало для них мати за собою ключову постать для всієї Криниччини»³⁰.

Для розгляду всіх основних аспектів, які стояли на перешкоді українізації Лемківщини в окреслений період, не можна оминати увагою польсько-українського конфлікту. Адже активна діяльність у цій сфері могла призвести до відповідних дій польського підпілля, так само як недостатня заангажованість ставала причинами того ж результату зі сторони підпілля українського. Наприклад, за даними української дослідниці А. Путько-Стех, шість греко-католицьких священників лише повіту Санок загинули внаслідок здійснення вироку польським підпіллям. У цій ситуації лемківське населення мало виробити власну позицію щодо

²⁹ Dziennik księdza. – S. 77.

³⁰ о. Дзюбина С. Зазн. прая. – С. 70.

цього протистояння. У більшості випадків вона була пов'язана із захистом власних інтересів і небажанням прямо втручатися у вищезазначений конфлікт.

Ярослав Зволінський у спогадах описує похорони греко-католицького священика з Мисцевої о. Степана Шалаша, якого 8 листопада 1943 р. було вбито за вироком польського підпілля³¹. Похорон пароха відбувся під захистом лемківських партизанів: «Село приготувало поховання свого священика. Відділ лемківської партизанки “Борці за свободу” прийняв на себе обов'язки охорони похоронів, забезпечення спокійного і гідного поховання о. С. Шалаша. Всім розвідникам і зв'язковим наказано знаними їм способами повідомити населення, що похорони будуть сильно охоронятись нашими бойовими групами. Таку інформацію поширено в околиці, і на поховання вирішило приїхати багато священиків»³². «Борці за свободу», що цікаво, тлумачили свої дії передовсім прагненням запобігти втягненню свого населення до кривавого протистояння.

Вступ радянських військ і ліквідація Греко-католицької церкви послабили українські впливи серед лемківського населення. Доля ж греко-католицьких священиків на Лемківщині була дуже різна. Частина духовенства, побоюючись переслідувань з боку радянської влади, поспішила залишити рідні землі, як це зробив сам апостольський адміністратор о. Олександр Малиновський за допомогою українського підпілля³³. Інша – розділила важку долю переселенців зі своїми вірними або потрапила до табору в Явожні за звинуваченням у приналежності чи співпраці з ОУН і УПА³⁴. За дослідженнями польського історика І. Галаґіди, впродовж 1947–1949 рр. у цьому сумнозвісному таборі перебувало 27 ук-

³¹ Motyka G. Tak było w Bieszczadach: Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa, 1999. – S. 150.

³² Zwoliński J. Op. cit. – S. 42.

³³ Instytut Pamięci Narodowej / Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Warszawie (dalej – IPN/BUiAD/Warszawa), sygn. 0192/354, t. 26, k. 39.

³⁴ Akcja «Wisła»: Dokumenty / Red. E. Misilo. – Warszawa, 1993. – 524 s.; Українці у оbozie концентраcyjnym в Jaworznie 1947–1949 // Historia martyrologii więźniów obozów odosobnienia в Jaworznie 1939–1956 / Red. K. Miroszewski і Z. Woźniczka. – Jaworzno, 2002. – S. 58–70; *Hałagida I.* Kościół greckokatolicki і jego wierni narodowości ukraińskiej на zachodnich і północnych ziemiach Polski // Zachodnie і północne ziemie в okresie stalinowskim / Red. C. Osękowski. – Zielona Góra, 1995. – S. 160; Жертви Явожна // Україна і Польща – між минулим і майбутнім / Ред. А. Павлишин. – Львів, 1991. – С. 24–36.

раїнських священників, з яких 22 були греко-католиками і 5 православних. Внаслідок перших арештів, що відбулися у травні 1947 р., в таборі опинилися о. В. Бозюк, о. Е. Харахаліс, о. І. Яремін, о. О. Каленюк, о. Е. Хіялєк і о. С. Шеремета. У наступному місяці були арештовані ще два священники: о. М. Гащак і о. С. Дзюбина. Найбільшу групу духовних – 14 осіб – арештували в липні 1947 р. Серед них греко-католицькі священники о. А. Абрагамович, о. І. Булат, о. К. Дацько, о. Г. Федорищак, о. Я. Гребеняк, о. О. Колянковський, о. О. Котис, о. С. Крупа, о. Ю. Криницький, о. П. Мазяр, о. Ю. Менцінський, о. М. Заяць та двоє православних отців: Д. Товстюк і В. Ляшенко. В серпні цього ж року в'язнями Явожна стали греко-католицький священник о. І. Сенета і троє православних: о. М. Костишин, о. О. Несторович та о. Й. Кундеус. Цих чотирьох священників затримали вже на території північної Польщі, куди вони переселилися разом зі своїми вірними під час акції «Вісла». Останній духовний, направлений до табору в Явожні, був греко-католицький священник о. М. Дочило, якого було затримано в західній Польщі також вже після акції 1947 р.³⁵

Жоден з духовних не був арештований на підставі судового вироку. Крім того, деякі з вищезазначених священників взагалі не ідентифікували себе українцями. Сам цей факт не лише заперечує правдивість звинувачень, а й викликає здивування в можливості засудження цих людей за підозрою у співпраці з ОУН і УПА. Найяскравіший приклад – о. Е. Хіялєк, який вважав себе русином і був широко відомий на Лемківщині своїми русофільськими поглядами ще задовго до 1939 р. За ці переконання священника перший раз арештовували ще за Австро-Угорщини 1914 р., другий раз він був затриманий гестапо 1941 р. і інтернований до табору в Кельцях, де о. Е. Хіялєк перебував до 1945 р.³⁶

Потрібно також наголосити на певних особливостях взаємозв'язку греко-католицького духовенства та УПА, відкидаючи таким чином ряд звинувачень, якими рясніє як українська, так і польська історіографія. Еволюція відносин УГКЦ та націоналістичного підпілля відбувалася, перш за все, під тиском як німецької, так і радянської владної політики. Протягом Другої світової війни ці стосунки трансформувалися залежно від історичних реалій тогочасного життя. Вони пройшли складний

³⁵ *Hałagida I.* Ukraińcy duchowni grekokatoliccy i prawosławni w COP w Jaworznie (1947–1949). – S. 1–2 (Машиноп. Архів автора).

³⁶ *Місило Е.* Греко-католицька церква в Польщі (1944–1947) // *Варшав. українськ. зап.* – 1989. – № 1. – С. 209.

шлях від заперечення церквою потреби в існуванні радикального національного руху до розуміння в останні роки війни, що підпілля стало єдиною примарною надією у темряві більшовицького майбутнього.

У той час греко-католицьке духовенство часто видавало фальшиві метрики для учасників українського підпілля, які охороняли їх від виселення і арешту, надавали притулок на своїх плебаніях³⁷ і провадили для них різноманітні релігійні практики³⁸. У свою чергу, члени українського національного руху не раз рятували від арешту радянською владою своє духовенство, наприклад, вже згадувана нами втеча генерального вікарія Лемківщини о. Малиновського була підготовлена саме ними³⁹. А також допомагали нелегальними каналами передавати інформацію до Рима про становище УГКЦ, як це було здійснено в ситуації з листуванням о. В. Гриника. Такий стан речей влаштував не лише греко-католицьке духовенство, що мало надію на втручання Апостольської столиці у процес знищення УГКЦ, а й українське підпілля, яке розцінювало можливість офіційного протесту проти радянської політики дуже корисним для української справи. У той же час існувала реальна можливість не лише моральної, а й матеріальної підтримки Римом як духовенства УГКЦ, так і українського підпілля – єдиного у той час борця за спасіння української церкви.

На окрему увагу заслуговує маловідома постать о. В. Гриника, який відіграв вагомую роль у післявоєнній історії УГКЦ. Канонік Перемишльської греко-католицької капітули, один з найбільш наближених людей до єп. Й. Коциловського, після остаточного арешту єпископа був призначений примасом Хлондом 1 квітня 1947 р. генеральним вікарієм для греко-католиків у Польщі. Отець В. Гриник отримував від примаса Вишеньського гроші, переказані Римом на допомогу греко-католицьким священикам, які були ув'язнені в таборі в Явожні та їхнім родинам. Для сумлінного виконання своєї місії він підтримував тісні контакти з іншим духовенством. Це породжувало підозри влади в тому, що, можливо, о. В. Гриник і є таємно висвяченим єпископом⁴⁰. Найбільш повну інформацію про післявоєнний стан УГКЦ містять звіти, написані

³⁷ Плебанія – приходський будинок, в якому жив священик.

³⁸ IPN/BUiAD/Warszawa, sygn. 0192/354, t. 26, k. 69; t. 27, k. 256.

³⁹ Ibid., t. 26, k. 39.

⁴⁰ *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989* / Red. J. Myszoza. – T. I. – Warszawa, 2002. – S. 82–83; пор.: IPN/ BUiAD/Warszawa, sygn. 0192/354, t. 27, k. 7–10.

о. Гриником до Апостольської столиці на прикінці 40-х рр., більшість з яких були переказані в Рим нелегальним шляхом⁴¹. На основі цих листів, а також судових актів о. В. Гриника можна отримати величезний матеріал не лише про становище української церкви в основному на польській території, перебіг акції «Вісла» і об'єднаного процесу УГКЦ з РПЦ, а також, що нас найбільше цікавить, інформацію про взаємозв'язок греко-католицького духовенства і українського підпілля на території, яка після війни залишилася в межах Польщі.

За відсутності достатньої кількості джерел важко встановити вплив греко-католицького духовенства на результат післявоєнних переселенських акцій. Можна лише припустити, що священники, які виступали проти дій уряду, старалися висловити свою позицію чи то під час церковних проповідей, чи в приватних розмовах з вірними. Не легко також визначити масштаби цього впливу на хід процесу переселення взагалі і позицію кожного жителя Лемківщини окремо.

Оцінка українізації Лемківщини в роки Другої світової війни не може бути однозначною. Спроби її проведення мало відрізнялися від попередніх, відбувалися під егідою влади і тиском різноманітних політично-релігійних конфліктів, що відбувалися історично на цій території. Водночас консерватизм лемків, який зберігався упродовж багатьох століть як захисна реакція проти асиміляції, поєднання в своїй свідомості релігійного і політичного чинника, приводив до ототожнення будь-яких нововведень з політикою «чужих» народів на протигагу «своїм» рідним традиціям.

⁴¹ IPN/BUiAD/Warszawa, sygn. 0192/354, t. 27, k. 20–42.